

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS AND GOVERNANCE BY NATIONAL ECONOMY

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.4.1

Vasyl Kozyk, PhD in Economics

ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0003-4204-6026>

Olha Myshchyshyn

ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0001-7677-4625>

Lviv Polytechnic National University, Ukraine

ASSESSMENT OF THE POTENTIAL OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF CROSS-BORDER CLUSTERS IN THE UKRAINIAN-POLISH CROSS-BORDER REGION

Василь Козик, к.е.н.

Ольга Мицишин

Національний університет "Львівська політехніка", Україна

ОЦІНЮВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННИХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ТРАНСКОРДОННОМУ РЕГІОНІ

Ukraine's strategic course towards European integration and deepening of the partnership with the EU today requires the intensification of cross-border cooperation with its western border areas. This, in turn, implies the expediency of intensifying the development of existing ones and the creation of new cross-border clusters in this territory. The article reveals the preconditions for the formation of cross-border clusters in Ukraine. Possibilities of connections with the Republic of Poland across the state border of Ukraine are determined. Cross-border regions of Ukraine are considered. The potential of formation and development of cross-border clusters in the Ukrainian-Polish cross-border region is assessed. The vectors of cluster development in Poland have been studied.

Keywords: competitiveness, cross-border cooperation, cross-border region, cluster, cross-border cluster.

Постановка проблеми. Важливу роль у формуванні стійких зовнішньоекономічних відносин та соціально-економічного розвитку України відіграє транскордонне співробітництво. Особливе призначення у сфері налагодження зв'язків та ефективної співпраці для покращення рівня та якості життя населення, економічного розвитку регіону, суспільного згуртування та максимального використання наявних можливостей транскордонного співробітництва між державами-сусідами виконують прикордонні регіони.

На сьогоднішній день стратегічний курс України на європейську інтеграцію та поглиблення партнерства з ЄС обумовлюють необхідність інтенсифікації транскордонного співробітництва її західних прикордонних областей. У розвитку транскордонного співробітництва між Україною та Польщею ці функції відводяться трьом прикордонним областям України (Волинській, Львівській та Закарпатській) та двом воєводствам Республіки Польща (Люблінському та Підкарпатському).

Постає необхідність у врахуванні важливості формування спільних організаційно-правових форм розвитку підприємництва на цій території, зокрема створення та налагодження функціонування

партнерств (змішаних торгово-промислових палат, ділових рад, торгових домів, бізнес-клубів тощо); налагодження технологічних ланцюжків (експортоорієнтовані підприємства, спільні підприємства та інші структури міжсекторних мережевих взаємодій); функціонування нових форм транскордонного співробітництва (кластерів, парків, центрів прикордонної торгівлі тощо).

Результатом оцінювання потенціалу формування та розвитку транскордонних кластерів повинні виступати відомості про: перелік транскордонних кластерів, які доцільно сформувати у тих чи інших транскордонних регіонах; орієнтовний склад цих кластерів; перелік учасників, яким доцільно приєднатися до вже існуючих на теперішній час транскордонних кластерів та передбачення визначення соціально-економічних наслідків утворення цих кластерів для кожного з їх потенційних учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу дослідженню теоретичних і практичних аспектів регіональної політики, зокрема щодо формування та розвитку кластерів кластерів в Україні приділено в працях таких науковців, як Войнаренко М. П., Гоблик В.В., Давимука С.А., Кизим М.О., Кузьмін О. Є., Маслак О.О., Мельник М.І., Мікула Н.А., Репп Г.І., Соколенко С.І., Федулова Л. І., Хаустова В.Є. та інші.

Однак, незважаючи на значний здобуток наукових праць, дослідження питання формування та розвитку транскордонних кластерів в Україні немає достатнього наукового обґрунтування.

Формулювання цілей статті. Метою статті є оцінювання потенціалу формування та розвитку транскордонних кластерів в українсько-польському-транскордонному регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На розвиток держави та її безпеку суттєво впливають не лише економічні переваги розміщення, а й певні політичні процеси в навколишньому світі. Тому в останні десятиріччя прийнято оцінювати не тільки економіко-географічне, а й геополітичне положення країни. Воно дещо ширше розглядає географічне положення держави, аналізуючи її територіальні відносини з іншими країнами та великими природними об'єктами, які мають на неї істотний політичний, економічний, екологічний та соціальний вплив. Оцінюючи геополітичне положення країни, природні об'єкти розглядають передусім з позицій того, утруднюють вони взаємодію даної країни з іншими країнами, чи сприяють їй.

Одним із параметрів геополітичного положення країни є довжина кордону з державами, що з нею межують. Чим вона більша, тим ширший фронт взаємодії країн, тобто їх взаємовплив. Варто зауважити, що Україна є державою з високою питомою вагою прикордонних територій – 19 із 25 її областей межують із сусідніми державами (табл.1).

Таблиця 1

Державний кордон України

Суміжні держави		Сухопутна ділянка кордону, км		Морська ділянка кордону, км
		сухопутна	у т.ч. річкова	
1.	Польща	542,39	287,3	
2.	Словаччина	97,852	2,3	
3.	Угорщина	136,7	85,1	
4.	Румунія	613,8	292,2	33
5.	Молдова	1222	267	452 (Придністров'я)
6.	Росія	1974		321
7.	Білорусь	1084,2	325,9	
8.	Болгарія, Грузія, Туреччина			549
Всього 6992,982 км		5637,982		1355

Джерело: сформовано авторами на основі¹

Так, Україна на суходолі межує з Росією (1974 км), Білорусією (1084,2 км), Польщею (542,39 км), Словаччиною (97,85 км), Угорщиною (136,7 км), Румунією (613,8 км) і Молдовою (1222 км). Загальна протяжність українського кордону становить 6992,982 км, з них 5670,94 км припадає на сухопутну ділянку кордону. Південний кордон України проходить зовнішньою межею українських територіальних вод. Загальна довжина морського кордону становить 1355 км, з них по Чорному морю – 1056,5 км, по Азовському морю – 249,5 км, по Керченській протоці – 49 км.

¹ Вікіпедія (2020). *Державний кордон України* <https://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_кордон_України> (2020, липень, 31).

Периметр державного кордону України охоплюють: українсько-російський; українсько-білоруський; українсько-румунський; українсько-молдовський; українсько-угорський, українсько-словацький та українсько-польський транскордонні регіони (табл. 2). Окрім того, є морські кордони в басейнах Чорного та Азовського морів, які визначають морські транскордонні регіони (з Грузією, Туреччиною, Румунією, Росією та Болгарією).

Таблиця 2

Транскордонні регіони України

Транскордонний регіон	Області, що входять до його складу	
Українсько-російський	10 областей:	
	Донецька, Луганська, Харківська, Сумська та Чернігівська області України	Брянська, Курська, Белгородська, Воронежська та Ростовська області Росії
Українсько-білоруський	7 областей:	
	Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська та Чернігівська області України	Берестейська та Гомельська області Республіки Білорусь
Українсько-румунський	4 області та 5 повітів (жудеців):	
	Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька та Одеська області України	5 повітів (жудеців) Румунії: Сату-Маре, Марамуреш, Счава, Ботошань та Тулча
Українсько-молдовський	5 районів, 2 автономні утворення та 3 області	
	Чернівецька, Вінницька, Одеська області України	5 районів Молдови: Єдинець, Сороки, Тігхіна, Ляпушна, Кагул, 2 молдовських автономні утворення – Придністровська республіка та Гагаузія
Українсько-угорський	3 області	
	Закарпатська область України	2 області (медье) Угорщини: Саболч-Сатмар-Берег та Боршод-Абауй-Земплен
Українсько-словацький	1 область та 2 краї	
	Закарпатська область України	Кошіцький та Прешувський краї Словаччини
Українсько-польський	3 області та 2 воєводства	
	Закарпатська, Волинська та Львівська області України	Люблінське та Підкарпатське воєводства Польщі

Джерело: сформовано авторами на основі¹

Зважаючи на те, що сучасний світ є чітко орієнтованим на інновації та різні форми прогресу, динамічний розвиток економік та суспільств, все частіше асоціюється із співробітництвом і кооперацією. Великої популярності та визнання набувають також різні форми територіального співробітництва, в т.ч. транскордонне співробітництво. Міста, громади та регіони свідомо намагаються створити свої конкурентні переваги та привабливу пропозицію, пристосовуючи їх як до потреб і уподобань внутрішніх клієнтів, тобто мешканців та місцевих підприємств, так і до очікувань зовнішніх клієнтів, таких як туристи чи інвестори. Більше того, доступні в межах Європейського Союзу програми та системи підтримки призвели до зміни так званих «центрів прийняття рішень», які колись знаходились в центрах міст, а тепер локалізовані у конкретних регіонах. Це позитивно вплинуло на розвиток цих регіонів, а також стало каталізатором транскордонного співробітництва та сприяло розвитку інтеграційних процесів в прикордонних районах.

¹ Мікула, Н. А., Толкованов, В. В. (2011). *Транскордонне співробітництво*. Київ: Крамар.

Визначаючи геополітичне положення держави відносно інших країн, потрібно враховувати не лише їхні індивідуальні особливості, а й їхню належність до певних союзів та угруповань. Провідною ідеєю української зовнішньої політики є вступ нашої держави до європейських і євроатлантичних об'єднань. Особливістю геополітичного положення України є її одночасне межування на заході з 4 країнами-членами ЄС – Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. Такі переваги надають перспективність реалізації у галузі транскордонного співробітництва нові можливості.

Значною мірою від самої України залежить, щоб її кордони (особливо західні) виконували контактну, а не бар'єрну функцію. Особливе призначення у сфері налагодження зв'язків та ефективної співпраці для покращення рівня та якості життя населення, економічного розвитку регіону, суспільного згуртування та максимального використання наявних можливостей транскордонного співробітництва між державами-сусідами виконують прикордонні регіони. У розвитку транскордонного співробітництва між Україною та Польщею ці функції відводяться трьом прикордонним областям України (Волинській, Львівській та Закарпатській) та двом воєводствам Республіки Польща (Люблінському та Підкарпатському). Загальна площа українсько-польського транскордонного регіону становить 97 678 км², де українська частина складає 54 720 км², а польська – 42 968 км². Він є густонаселеним регіоном – щільність населення становить 93,2 ос./км². На його території проживає 9109,5 тис. осіб¹.

Зв'язок між Україною та сусідніми з нею країнами здійснюється через 230 пунктів пропуску та пунктів контролю, зокрема 17 з них діють на кордоні з Республікою Польща (табл. 3).

Таблиця 3

Діючі пункти пропуску та пункти контролю по ділянкам кордону України з Республікою Польща

Пункти пропуску			
За видами сполучення	Кількість	Населений пункт в Україні	Населений пункт в Польщі
Автомобільний пункт пропуску	8	Рава-Руська	Хребенне
		Шегині	Медика
		Ягодин	Дорогуськ
		Устилуг	Зосін
		Краківець	Корчова
		Смільниця	Кросьценко
		Грушів	Будомєж
		Угринів	Долгобичув
Залізничний пункт пропуску	6	Рава-Руська	Верхрата
		Рава-Руська	Хребенне
		Хирів	Кросьценко
		Ягодин	Дорогуськ
		Володимир-Волинський	Хрубешув
		Мостиська	Пшемисль
Пункти контролю			
Пункт контролю	3	Лудин	
		Ізов	
		Львів	
Всього	14		

Джерело: сформовано авторами на основі²

¹ NAS of Ukraine (2017). *The development of cross-border cooperation: scientific and analytical report*. Lviv, 52.

² Офіційний сайт державної прикордонної служби України (2020). *Пункти пропуску через державний кордон України* <<http://dpsu.gov.ua/ua/Perelik-punktiv-propusku>> (2020, липень, 31).

Співпраця Польщі та України в даному транскордонному регіоні здійснюється в межах створених в 1995 році транскордонного об'єднання "Єврорегіон "Буг" та міжрегіональної організації "Карпатський єврорегіон" та шляхом укладення угод про транскордонне співробітництво в окремих сферах. В рамках цих єврорегіонів було реалізовано ряд проектів та програм, спрямованих на розбудову кордону та створення прикордонної інфраструктури, охорону навколишнього середовища, розвиток місцевого самоврядування. Здійснювалося співробітництво між працівниками органів освіти, науки, культури, туризму, охорони здоров'я, правопорядку, статистики, охорони навколишнього середовища тощо¹.

Східні прикордонні області Польщі та західні прикордонні області України активно беруть участь у доступних операційних програмах ЄС і громадські організації є основними бенефіціарами фінансових ресурсів зі структурних фондів ЄС. Важливими інструментами транскордонного співробітництва, які були вдало застосовані в українсько-польському транскордонному регіоні та ефективно впливають на його соціально-економічний розвиток є Програма Добросусідства Польща-Білорусь-Україна INTERREG IIIA / Tacis CBC 2004–2006 (Програма Добросусідства) та Програма транскордонного співробітництва ЄСП Польща-Білорусь-Україна 2007-2013².

Реалізація проектів цих програм дозволяє прикордонним територіям України зменшувати територіальні, культурні та суспільні диспропорції за рахунок тісної співпраці з більш економічно та соціально розвиненими прикордонними регіонами Республіки Польща та підвищувати рівень життя місцевого населення. На сьогодні продовжує і розширює співпрацю, яка попередньо здійснювалась в рамках цих двох програм, в прикордонних регіонах трьох країн Програма транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна 2014-2020, що діє у рамках Європейського Інструменту Сусідства (ЄІС).

Активізація інтеграційних процесів, пов'язана із підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і «тимчасовим» застосуванням Поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) з 1 січня 2016 року, прискорює входження прикордонних регіонів у європейський економічний простір. Ці процеси, відповідно, впливають і на просторову організацію економіки прикордонних регіонів: на місткість та наповненість внутрішніх регіональних ринків товарів та послуг, сегментацію прикордонних ринків товарів, послуг, праці тощо, локалізацію та спеціалізацію суб'єктів господарювання на прикордонних територіях тощо.

Зважаючи на це, необхідно враховувати важливість формування спільних організаційно-правових форм розвитку підприємництва на цій території, зокрема створення та налагодження функціонування партнерств (змішаних торгово-промислових палат, ділових рад, торгових домів, бізнес-клубів тощо); налагодження технологічних ланцюжків (експортоорієнтовані підприємства, спільні підприємства та інші структури міжсекторних мережеских взаємодій); функціонування нових форм транскордонного співробітництва (кластерів, парків, центрів прикордонної торгівлі тощо).

Сприяння розвитку нових форм транскордонного співробітництва має бути важливою ціллю державної політики у сфері транскордонного співробітництва. Доцільно говорити про кластерний тип просторової організації економіки у прикордонних з ЄС регіонах України, оскільки створення та функціонування спеціалізованих кластерів з виробництва продукції на експорт, що відрізнятимуться інфраструктурним комплексом і кваліфікованими кадрами, сприятиме підвищенню мобільності людей, товарів і послуг у транскордонному просторі, налагодженню ланцюгів доданої вартості і відповідно розвитку підприємницького середовища і в кінцевому результаті зростанню якості життя мешканців.

До того ж здійснення політики концентрації технічної та соціальної інфраструктури у вибраних точках росту, а не рівномірного розподілу в регіоні, призведе до значної економії коштів на їх створення та підвищення ефективності їхнього використання. При цьому, підготовку персоналу слід здійснювати також за кластерним принципом, зосередивши її у навчальних центрах Західного регіону України.

В Україні спостерігаються регіональні ініціативи формування транскордонних кластерів, зокрема в українсько-польському транскордонному просторі виявлено наступні транскордонні кластери та кластерні ініціативи (табл.4).

¹ Головне управління статистики у Львівській області (2018). *Веб-проект наукового інформаційно-статистичного транскордонного кластеру "Інфостат"* <<http://www.lv.ukrstat.gov.ua/CBC/ua/>> (2020, липень, 31).

² Програма транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна на 2007-2013 роки (2020). *Головна сторінка* <<http://www.pl-by-ua.eu/ua.3>> (2020, липень, 31).

**Транскордонні кластери та кластерні ініціативи в українсько-польському
транскордонному регіоні**

<i>Львівська область</i>	
Науковий інформаційно-статистичний кластер “Інфостат-Україна-Польща”	Функціонує з 2013 року в українсько-польському транскордонному регіоні. Учасниками кластеру з української сторони є ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України”, Головне управління статистики у Львівській області, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівська обласна спілка економістів України та з польської сторони Статистичне управління Підкарпатського воєводства, Жешувський університет, Центр статистичних досліджень і освіти ГУС Польщі
Транскордонний туристично-рекреаційний кластер	Програма добросусідства “Польща-Білорусь-Україна” на 2007-2013 рр. в українсько-польському транскордонному регіоні
“Люблінський Екоенергетичний Кластер”	Почав функціонувати як транскордонний шляхом залучення учасників із української сторони, а саме – “Центру впровадження альтернативних та відновлювальних джерел енергії”. До даного кластеру входить також холдингова структура, яка має підрозділ на українській стороні – СП “ТзОВ КомЕкоЛьвів”. Можна очікувати подальший розвиток цього транскордонного кластеру в сфері екоенергетики у зв’язку із актуальністю проблеми енергозбереження та використання відновних ресурсів та вторинної переробки з огляду на пріоритети фінансової підтримки ЄС
<i>Волинська область</i>	
Польсько-білорусько-український транскордонний туристичний кластер	Підписано угоду про його створення (31.10.2014 р.) між Люблінською регіональною туристичною організацією, Волинським туристичним кластером та Брестським туристичним кластером. Організація транскордонного туристичного кластеру в рамках Програми “Польща-Білорусь-Україна 2007-2013” передбачала створення 5 центрів туристичної інформації та прокату спорядження.
<i>Івано-Франківська область</i>	
Лісовий транскордонний кластер	Запропоновано дві транскордонні кластерні ініціативи згідно з Проектом “Національної стратегії створення і ведення транскордонних кластерів”. Першу – як частину прикордонних карпатських регіонів України та суміжних країн, другу – також у складі карпатської прикордонної частини України та суміжних країн. Жоден з них не діє, проте існує суттєвий потенціал їх функціонування.
Транскордонний туристично-рекреаційний кластер	
Транскордонний кластер інновацій	Створено 19.02.2015 р. між Хелмською господарською палатою Спілка з обмеженою відповідальністю та Східноєвропейським національним університетом імені Лесі Українки. Метою є організація професійних практик у Республіці Польща для студентів Східноєвропейського університету в сфері, передбаченій навчальними програмами вишу.

Джерело: сформовано авторами на основі¹

Дані таблиці 1 свідчать проте, що Україна вже має певний досвід у створенні транскордонних кластерів в межах українсько-польського транскордонного регіону. Проте, окремі з них в силу певних обставин не набули свого подальшого розвитку, а декотрі так і не були створені, залишившись лише кластерними ініціативами.

Разом з тим, на сьогоднішній день Україна, як важлива складова політико-географічного регіону Центрально-Східної Європи, беручи безпосередню участь у процесі європейського та регіонального співробітництва, розглядає поглиблення європейських інтеграційних процесів як один із пріоритетних напрямів свого подальшого розвитку, прагне посісти гідне місце у своєму геополітичному оточенні та сприяти зміцненню його безпеки. Це в свою чергу передбачає доцільність

¹ NAS of Ukraine (2017). *The development of cross-border cooperation: scientific and analytical report*. Lviv, 52.

активізації розвитку існуючих та створення нових транскордонних кластерів на території західних прикордонних областей, зокрема шляхом реорганізації вже існуючих в Україні євро регіонів.

Транскордонні регіони, однорідні з точки зору географії та природи, історично та економічно пов'язані, розташовані в прикордонній смузі та перетинаючи хоча б один кордон, в даний час стають ареною розвитку інноваційних форм міжгалузевого партнерства, яке зазвичай бере свій початок із спільних проектів Європейського Союзу, але з часом мають шанс трансформуватися в довготривалі та постійні інституційні форми співпраці, зокрема, такі як транскордонні кластери¹.

Що стосується потенціалу розвитку кластерів, в тому числі транскордонних, з боку Польщі, то Кшиштоф Кристовський, віце-президент роботодавців Республіки Польща (найстарішої організації, що об'єднує роботодавців у Польщі), президент Асоціації роботодавців «Польські кластери», президент Асоціації роботодавців «Федерація авіаційних фірм», президент Сілезького авіаційного кластеру, а з 2020 року обраний віце-президентом Європейського кластерного альянсу, маючи значний досвід в цій сфері, на сьогоднішній день акцентує увагу на ключовій ролі кластерів в економічному відродженні єдиного європейського ринку у напрямку «зеленого» та цифрового майбутнього континенту². Він говорить про те, що кластери Польщі є практиками бізнесу, які співпрацюють з компаніями. Вони підключають понад 120 000 організацій, в яких працює приблизно 20 відсотків населення Європейського Союзу. Польські кластери, мабуть, є найбільш ефективною формою підтримки підприємств, включаючи малі та середні підприємства, адже вони є гнучкими, дешевими та «спритними» організаціями. Кластери представляють усі галузі європейської економіки, але не є суто галузевими.

З огляду на свій мережевий характер кластери Польщі спільно проводять багато міжгалузевих проектів між підприємцями та вченими з різних країн-членів Європейського Союзу, і таким чином, виступають найбільш проєвропейським рухом в економічній сфері. Кластери – це також найкращий інструмент інтеграції науки з економікою, що не лише функціонує на стику цих двох сфер, але й включають ці групи у свій рух. Це велика сила, яка досі застосовувалася набагато нижче своїх можливостей і має потужний потенціал для одночасного керування великими групами компаній з різних секторів з метою пошуку шляхів покращення ситуацій й допомоги в кризових умовах сучасного суспільства.

Зараз настав час кластерам стати відповідальними за здійснення промислової політики Європейського Союзу. Це може бути «зелена» економіка, діджиталізація, галузь 4.0 і навіть європейський авіаційний та оборонний сектор. Кластери Польщі прагнуть бути партнером Європейської комісії майже на рівні з великими корпораціями, розуміючи при цьому, що Європейська Комісія спрямовуватиме державні гроші саме туди, де вони будуть примножені на партнерство з «приватними грошима» та принесуть «приватні інвестиції».

Кластери Польщі відкриті для Програми спільних кластерних ініціатив, але, беручи до уваги нові обставини та стратегію наступного покоління, така кластерна ініціатива повинна бути значно більшою та краще фінансуватися, ніж планувалося спочатку. Незважаючи на те, що в Польщі активно діє як на національному, так і на глобальних ринках ряд кластерів, проте з'являються нові вектори їх розвитку – потрібно приділяти більше відповідальності, більше довіри, і тоді можна буде досягти більшого результату як для Республіки Польща, так і для Європи загалом.

Висновки. Отже, в сучасних умовах підвищення важливості транскордонного співробітництва між Україною та сусідніми країнами саме кластерні моделі можуть стати одним із ефективних інструментів створення внутрішніх конкурентних переваг вітчизняного підприємництва, підвищення ефективності виробництва, створення нових робочих місць та ефективного ринку праці, налагодження комунікаційних зв'язків з метою ведення діалогу між діловими, урядовими та науковими колами, створення сприятливих умов для розвитку інновацій та трансферу технологій, розвитку інфраструктури тощо, і як результат – забезпечення сталого розвитку регіонів і всієї економіки країни на шляху до повного входження у світовий економічний простір.

¹ Howaniec, H., Kurowska-Pysz, J. (2014). Klaster jako instrument rozwoju polsko-słowackiej współpracy transgranicznej. *Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Biznesu w Dąbrowie Górniczej*. <<https://depot.ceon.pl/handle/123456789/5616>>. (2020, July, 31).

² Krystowski, K. (2020). Dlaczego klastry powinny być rozszerzone? *Klastry Polskie*. <<https://klastrypolskie.pl/news/wywiad-dlaczego-klastry-powinny-byc-rozszerzone-375.htm>>. (2020, July, 31).

References:

1. Wikipedia (2020). *Derzhavnyy kordon* [State border of Ukraine]. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_кордон_України> (2020, July, 31). [in Ukrainian].
2. Mikula, N. A., Tolkovanov, V. V. (2011). *Transkordonne spivrobitnytstvo* [Cross-border cooperation]. Kyiv: Kramar. [in Ukrainian].
3. NAS of Ukraine (2017). *The development of cross-border cooperation: scientific and analytical report*. Lviv. [in English].
4. Ofitsiynny sayt derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny [Official site of the State Border Guard Service of Ukraine] (2020). *Punkty propusku cherez derzhavnyy kordon Ukrayiny* [Checkpoints across the state border of Ukraine] <<http://dpsu.gov.ua/ua/Perelik-punktiv-propusku>> (2020, July, 31). [in Ukrainian].
5. Holovne upravlinnya statystyky u Lvivskiy oblasti [Main Department of Statistics in Lviv Region] (2018). *Veb-proekt naukovooho informatsino-statystychnoho transkordonnoho klasteru "Infostat"* [Web project of scientific information and statistical cross-border cluster "Infostat"]. <<http://www.lv.ukrstat.gov.ua/CBC/ua/>> (2020, July, 31). [in Ukrainian].
6. Prohrama transkordonnoho spivrobitnytstva Polshcha-Bilorus-Ukrayina na 2007-2013 roky [Poland-Belarus-Ukraine cross-border cooperation program for 2007-2013] (2020). *Holovna storinka* [Home page] <<http://www.pl-by-ua.eu/ua,3>> (2020, July, 31). [in Ukrainian].
7. NAS of Ukraine (2015). *The development of cross-border cooperation: scientific and analytical report*. Lviv. [in Ukrainian].
8. Howaniec, H., Kurowska-Pysz, J. (2014). *Klaster jako instrument rozwoju polsko-słowackiej współpracy transgranicznej* [Cluster as an instrument for the development of Polish-Slovak cross-border cooperation]. *Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Biznesu w Dąbrowie Górniczej* [Scientific Publisher of the University of Business in Dąbrowa Górnicza.]. <<https://depot.ceon.pl/handle/123456789/5616>>. (2020, July, 31). [in Polish].
9. Krystowski, K. (2020). *Dlaczego klastry powinny być rozszerzone?* [Why should clusters be extended?] *Klastry Polskie* [Polish clusters] <<https://klastrypolskie.pl/news/wywiad-dlaczego-klastry-powinny-byc-rozszerzone-,375.htm>>. (2020, July, 31). [in Polish].